

УДК 94:327(420)(470+571):070”1900/1914”

АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКІ ТА АНГЛО-НІМЕЦЬКІ ЗВ'ЯЗКИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. В ОЦІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ

В статті розкриті особливості англо-французьких та англо-німецьких стосунків кінця XIX – початку XX ст. у висвітленні часописів Російської імперії. Основна увага сконцентрована на підписанні англо-французької угоди 1904 р. та англо-німецькому суперництві напередодні Першої світової війни.

Ключові слова: Велика Британія, Російська імперія, російські часописи, договір, Перша світова війна.

В кінці XIX – на початку XX ст. російські часописи виявили глибоку зацікавленість до британської зовнішньої політики, особливо її європейському напрямку. Найчастіше зовнішньополітичну ситуацію, що склалася у Великій Британії, російські кореспонденти пов'язували з початком втрати її економічної переваги у світі, що дозволило іншим країнам, таким як Німеччина та Франція, інтенсивно заявляти про свої претензії.

За оцінками російських часописів, англо-бурська війна 1899-1902 рр. сильно похитнула авторитет Великої Британії [6, с. 385], що призвело до обмеження її агресивних намірів. Після війни у Південній Африці, втративши статус майстерні світу та можливість використовувати суперечності континентальних держав, Велика Британія вже не могла дотримуватися політики ізоляції, яка із блискучої перетворювалася у все більш небезпечну [12, с. 692].

Спираючись на могутній флот і великий економічний потенціал, Великій Британії впродовж тривалого часу вдавалося залишатися не зв'язаною жодними військовими зобов'язаннями. Проте, зростання напруженості в Європі та протистояння між країнами за колоніальний

перерозподіл робили таку її позицію надзвичайно вразливою. На початку ХХ ст. британські правлячі кола зіткнулися зі значними проблемами всередині країни та за її межами. Згодом вони дійшли висновку, що політика «блискучої ізоляції» поступово втратила перспективи, і зробили ставку на створення на політичному горизонті нових альянсів і союзів. Російські часописи чітко виділяли думку про те, що у випадку війни з Німеччиною, Великій Британії був потрібний союзник. На початку ХХ ст. в Англії був закладений перший дредноут – великий лінійний корабель з потужною артилерією. Німеччина, у свою чергу, розробила нову програму морських озброєнь з метою досягнути перевагу над Британією. Хоча за іншими типами військових кораблів Велика Британія значно випереджала Німеччину, змагання в будівництві дредноутів турбувало першу морську державу. Отже, якщо на морі Англія могла розраховувати на власні сили, то для ведення сухопутної війни без підтримки союзника, ситуація представлялась досить серйозною. Тому британці, не бажаючи залишитися один на один зі зростаючою німецькою загрозою, усіма силами шукали собі союзника [2, с. 53].

У 1902 р. англійські дипломати уклали договір з Японією, цілком і повністю направлений проти Росії. Саме цей договір зіграв вирішальну роль у підготовці Японії до нападу на Росію у 1904 р.

За оцінками російських часописів, виділяються декілька напрямків європейської політики Великої Британії. Серед них найбільша кількість публікацій присвячена висвітленню відносин між Великою Британією та Францією. «Наблюдатель» в одному з номерів за 1903 р., даючи оцінку міжнародному становищу, вказував на покращення стосунків між Англією та Францією [10, с. 12].

«Вестник Европы» зближення країн пов'язував з тим, що після оголошення митного протекціонізму Англія фактично розірвала відносини з Німеччиною [8, с. 776], що сприяло її зближенню з іншими країнами, особливо з Францією. Ймовірно, це пов'язувалось з історичним минулим обох держав, оскільки і Франція, і Англія на світовій арені вважалися старими капіталістичними країнами [4, с. 785].

У 1901 р. на сторінках «Русского вестника» зазначалося, що англійська та французька цивілізації тільки в тому випадку можуть

успішно розвиватися, якщо їх сили будуть об'єднані, отже будуть спрямовані на підтримку одна одної [9, с. 227-231].

На початку 1900 р. французький уряд прийняв рішення проводити в Марокко активну політику для того, щоб отримати вигоду від англо-бурської війни. Ця тактика протистояла англійській політиці, оскільки Велика Британія не бажала, щоб будь-яка держава влаштувалася у Танжері і у всій північній частині Марокко. Французькі вибори у травні 1902 р. привели до влади замість націоналістичної партії, яка розділяла погляди шовіністів, республіканську, що досить вороже поставилася до війни. На думку російських часописів, саме такий аспект дозволив піти на зближення Англії з Францією, тим більше, що після закінчення війни у Південній Африці остання не хотіла вплутуватися знову у будь-які військові авантюри. До того ж у Марокко Англії потрібні були лише вільний доступ для ввезення своїх товарів і нейтралітет Танжеру. Такими кроками Велика Британія сповна могла надати свободу дій Франції, забезпечивши собі виконання цих двох умов.

Завдяки вигідному географічному становищу та своєму багатству Марокко виступало предметом значної уваги зі сторони Великої Британії, Франції, Німеччини та Іспанії. Як сповіщав кореспондент В. Теплов на сторінках «Русского вестника» за 1906 р., і англійці, і французи, і німці, і іспанці по черзі кидали свої погляди на Марокко, спостерігаючи за тим, щоб жодна сторона не отримала серйозних переваг у цьому регіоні. Усі чотири країни, на думку журналіста, зберігали так званий штучний спокій до того моменту, поки їх інтереси не були зачеплені. На думку журналіста, найбільш гостро на це, як правило, реагували англійці [13, с. 349].

Як сповіщали російські часописи, з грудня 1902 р. розпочалися постійні переговори між французьким та англійським урядами щодо розв'язання проблемних і спірних питань. Французам, які на той час були вороже налаштовані по відношенню до Великої Британії, це зближення представлялося ризикованим. Переговори призвели до підписання угоди щодо питань колоніальної політики від 8 квітня 1904 р., постанови якої відразу змінили всю дипломатичну ситуацію в Європі. Договір відкривав нові перспективи у міжнародних стосунках [14, с. 136]. Крім насущних потреб колоніального розширення, його підписання поклало кінець майже

тисячоліттю конфліктів між двома націями, і розпочало мирне співіснування [1, с. 9].

Згідно франко-англійської угоди питання щодо рибних промислів у Ньюфаундленді, що виступало предметом запеклих суперечок між обома урядами, пішло в основному на користь Великої Британії. Французькі рибаки позбавлялися права сушити рибу у тій частині узбережжя, що називали French Shore (французьким берегом). Як компенсацію, Франція отримувала порт на річці Гамбії, у її судноплавній частині, острови Лос, що знаходяться проти Слонового берегу, а також кордони в області, розташованій між річкою Нігер та озером Чад. Франція та Велика Британія також домовлялися відносно розділу Сіаму на сфери впливу. На Нових Гібридах був встановлений кондомініум. Велика Британія визнавала за Францією право на дію митних зборів на Мадагаскарі.

Але найважливіша угода стосувалася Єгипту і Марокко. Англія і Франція заявляли, що вони не мали намір змінити політичне положення Єгипту і Марокко. Але Франція зобов'язувалася ні в чому не перешкоджати діяльності Англії в Єгипті. Англія зі свого боку надавала Франції повну свободу втручання у справи Марокко для забезпечення спокою в цій країні, а також для надання їй допомоги під час проведення всякого роду адміністративних, економічних, фінансових і військових реформ. Іншими словами, Велика Британія надавала Франції право поводитися у Марокко так само, як вона вела себе в Єгипті. Всі питання, що стосувалися заборгованості Єгипту, були врегульовані, при чому Франція відмовлялася від права накладати вето на вільне розпорядження касовою готівкою. Обидва уряди обіцяли один одному взаємну дипломатичну підтримку. Англо-французька угода вирішувала спірні питання, які торкалися прикордонних колоніальних володінь. Як повідомляв «Вестник Европы», підписанням цієї конвенції був підготовлений ґрунт для подальшого припинення конфліктів, які впродовж років так часто нагадували про себе між двома великими націями Західної Європи [5, с. 336].

У відображенні російських кореспондентів, трактування англо-французького договору отримало дві тенденції. Одна частина розглядала зближення між країнами, як спосіб відриву Франції від Росії. Інша ж, навпаки, вбачала у покращенні відносин з Францією шлях до об'єднання з

франко-російським союзом, і в кінцевому підсумку – укладання Троїстої угоди [3, с. 13]. Фактично, врегулювання колоніальних протиріч між Англією та Францією відкривало шлях до військового союзу, направлено проти Німеччини.

Однак, далеко не такими примітивними, як повідомляв «Русский вестник», були стосунки між Великою Британією та Німеччиною. У 1901 р. часопис зазначив, що цей запеклий ворог Великої Британії впродовж років прискіпливо підкопувався до неї. Як доказ свого звинувачення невідомий автор статті привів стислий огляд німецької зовнішньої політики за останні десятиліття. В результаті, автор встановив, для того, щоб уникнути небезпеки зі сторони Німеччини, Англія повинна була зблизитися з Росією на ґрунті загальних інтересів [9, с. 227-231].

Складне міжнародне становище, страх перед можливою російсько-німецькою змовою – все це посилювало прагнення певної частини правлячих кіл Великої Британії піти на угоду з Росією. На сторінках російських часописів висвітлення англо-російської угоди 1907 р. трактувалося неоднозначно: як прояв миру у зовнішній політиці, а також, як антигерманське угруповання, як знаряддя завоювальних планів на Близькому Сході [2, с. 53-54].

Напередодні Першої світової війни суперництво між Великою Британією та Німеччиною набуло гострих форм. Особлива загроза для англійців була пов'язана з фінансовою стороною. В підтвердження цих думок російські часописи наводили економічні показники, за якими промисловість Німеччини значно збільшилася за останні десятиліття. Вироби німецької промисловості сильно конкурували з англійськими не лише на іноземних, але і на англійському ринках. Тому англійці вирішили, як у метрополії, так і у колоніях ввести посилений митний тариф. Російські журналісти побачили у цих мотивах приховану складність англійської зовнішньої політики, оскільки навіть ліберальні англійці прийшли до висновку щодо введення захисних тарифів [11, с. 687].

Російські журналісти тривалий час недооцінювали англо-німецький антагонізм. Статей подібного характеру зовсім незначна кількість, і вони здебільшого акцентували увагу на економічному суперництві двох країн. В своїй аналітичній статті С. Котляревський, журналіст «Русской мысли» вказував на багато причин, що лежали в основі англо-німецького

економічного суперництва. Автор виділив щонайменше дві причини цього протистояння. Перша була пов'язана зі втратою Англією своєї світової гегемонії, в якій вона практично не мала суперників. Другу причину кореспондент пов'язував із надзвичайно швидким збільшенням кількості населення Німеччини, зростанням обробної промисловості за рахунок землеробства, в результаті чого стала відчутною потреба у ринках для цієї галузі виробництва. Журналіст відверто вказував, що такий факт не був приємний для російської громадськості. Хоча він зауважив, що з середини 70-х рр. XIX ст. обидві країни пережили депресію. Після середини 90-х рр. XIX ст. Англія і Німеччина значно збільшили свій вивіз. Зокрема, обидві сторони були однаково зацікавлені у розповсюдженні своїх товарів. До вищесказаного С. Котляревський додавав, що саме Німеччина відіграла істотну роль, пов'язану з англійським вивозом. Як висновок, журналіст наголосив, що обидві країни мають відстоювати політику відкритих дверей [7 с. 195].

Таким чином, на рубежі XIX – XX ст. Велика Британія перебувала на порозі великих змін. Ключовим питанням її зовнішньополітичного курсу були стосунки з Францією та Німеччиною. Традиційне уявлення російських кореспондентів про Велику Британію, як провідну країну світу поступово змінювалося занепокоєнням, пов'язаним з появою великодержавних гегемоністських прагнень та міжнародного суперництва. Кожен крок будь-якої держави у напрямку збільшення військової могутності викликав кроки у відповідь інших держав. У зв'язку з цим на сторінках часописів британці отримали негативні риси, що підтверджувало, на думку росіян, нечесну політику Лондона, яка ігнорувала інтереси Росії.

Погіршення міжнародного становища країни на початку XX ст. змусило англійський уряд змінити зовнішньополітичний курс. У 1904 р., після врегулювання взаємних колоніальних претензій в Африці, Англія уклала військово-політичну угоду з Францією, яка отримала назву Антанта («Серцева згода»). У 1907 р. до Антанти, підписавши з Англією конвенцію про розподіл сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті, приєдналася і Росія.

Отже, в результаті угод 1904-1907 рр. остаточно сформувався військово-політичний блок трьох держав, що протистояв країнам Троїстого союзу. Політична підготовка до війни була завершена.

Однак, питання щодо англо-французьких та англо-німецьких зв'язків кінця XIX – початку XX ст. висвітлені російськими часописами доволі не послідовно і не в повній мірі. Хоча, наведені відомості дають підстави говорити про уявлення та позицію російської громадської думки щодо британського зовнішньополітичного курсу та її європейського напрямку.

T. S. Botika

ENGLISH-FRENCH AND ENGLISH-GERMAN RELATIONS AT THE END OF THE 19TH BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES IN THE APPRECIATION OF THE RUSSIAN MAGAZINES

The peculiarities of English-French and English-German relations at the end of the 19th beginning of the 20th centuries in the reflection of the Russian Empire are depicted in the article. The main attention is concentrated on the signing of English-French agreement of 1904 and English-German rivalry before the First World War.

Key words: Great Britain, Russian Empire, Russian magazines, agreement, First World War.

T. S. Botika

АНГЛО-ФРАНЦУЗСКИЕ И АНГЛО-НЕМЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ. В ОЦЕНКАХ РОССИЙСКИХ ЖУРНАЛОВ

В статье раскрыты особенности англо-французских и англо-немецких отношений конца XIX – начала XX вв. в освещении журналов Российской империи. Основное внимание сконцентрировано на подписании англо-французского договора 1904 г. и англо-немецком соперничестве накануне Первой мировой войны.

Ключевые слова: Великобритания, Российская империя, российские журналы, договор, Первая мировая война.

Джерела та література

1. Блох Ю. М. Зовнішньополітичні дискусії в Англії стосовно зовнішньої політики країни на початку ХХ ст. (1902–1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія» / Ю. М. Блох. – Дніпропетровськ, 2007. – 18 с.
2. Ботика Т. С. Англо-русское соглашение 1907 г. в оценках российских журналов / Т. С. Ботика // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Вып. 02 (49). – М., 2013. – С. 52-55
3. Ботіка Т. С. Англо-російське зближення напередодні Першої світової війни у відображенні російських часописів / Т. С. Ботіка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Історія. Філософія. Політологія. – Вип. 6. – Одеса, 2014. – С. 11-15
4. В. В. Промышленные успехи Германии // Вестник Европы. – СПб., 1901. – № 4. – С. 760-788
5. Иностранное обозрение // Вестник Европы. – СПб., 1904. – № 5. – С. 366 – 367
6. Иностранное обозрение. Политическое настроение в Европе // Вестник Европы. – СПб, 1900. – № 1. – С. 385
7. Котляревский С. Иностранная политика // Русская мысль. – 1908. – № 4. – С. 195 – 202
8. Обзор внешний событий. Политическое положение Англии // Русский вестник. – СПб., 1903. – № 6. – С. 771-777
9. Отношение Англии к ее ближайшим соседям // Русский вестник. – СПб., 1901. – № 5. – С. 227-231
10. Современное обозрение. Политическая хроника // Наблюдатель. – СПб., 1903. – № 3. – С. 1-12
11. Странник. Письмо из Константинополя. Отношение Англии к Германии и России // Русский вестник. – СПб., 1900. – № 6. – С. 685–688
12. Странник. Письмо из Лондона // Русский вестник. – СПб., 1902. – № 2. – С. 682-693
13. Теплов В. Обзор внешних событий // Русский вестник. – СПб., 1906. – № 5. – С. 349–362
14. Южаков С. Политика // Русское богатство. – СПб., 1904. – № 4. – С. 118–136